

11. Розанова Ю.Я. Симфонические принципы балетов Чайковского: исследование/ Ю.Розанова. – М.: Музыка, 1976. – 184 с.
12. Слонимский Ю.И. Чайковский и балетный театр его времени / Ю.И.Слонимский. – М.: Музиздат., 1956. – 335 с.

Shatkovska I.S. Chaykovskiy's Ballet Reform in Music and Historic Context of the XIX Century.

The article is devoted to the role of P.Chaykovskiy ballet creativity in music culture of the 19th century. It defines the styles that influenced the ballet reform of the composer and discusses the aesthetic views and creative method of P.Chaykovskiy symphony as the strongest factor of his reform activity.

Keywords: Chaykovskiy P.I., ballet, genre, symphony, the method of symphony, ballet reform.

Шатковская И.С. Балетная реформа П.И.Чайковского в музыкально-историческом контексте XIX в.

В статье рассматривается значение балетного творчества П.И.Чайковского в музыкальной культуре XIX ст., определяются жанровые влияния, которые ускорили балетную реформу композитора. Раскрыты эстетические взгляды и творческий метод симфонизма П.Чайковского как самый сильный фактор его реформаторской деятельности.

Ключевые слова: П.Чайковский, балет, жанр, симфонизм, симфонический метод, балетная реформа.

Статтю подано до редколегії 26.12.2017 р.

УДК [94:33](437)»1914/1920»:929 Масарик

О. М. Кравчук

ПОГЛЯДИ Т. Г. МАСАРИКА НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

У статті розглянуто погляди Т. Г. Масарика на соціально-економічні основи чехословацького державотворення під час Першої світової війни та в період становлення Чехословацької республіки. На основі аналізу джерел показано, що програма гуманної демократії Т. Г. Масарика враховувала соціальні і економічні чинники. Розвинене народне господарство, соціальну захищеність людини він вважав важливими ознаками демократичного суспільства. Погляди Т. Г. Масарика на народне господарство і соціальну сферу близькі до концепції соціально орієнтованої ринкової економіки. Критикуючи капіталістичний лад, він виступав за усунення його недоліків шляхом соціальних і економічних реформ.

Ключові слова: Чехословацька республіка, Т. Г. Масарик, програма гуманної демократії, капіталізм, соціально-економічні реформи.

Перша Чехословацька республіка (1918-1938 рр.) як демократична країна з розвиненою економікою викликає значний інтерес дослідників, зосереджений у сучасній українській історіографії, переважно на політичній історії цієї держави. Незважаючи на констатацію високого рівня розвитку економіки ЧСР, спеціальних досліджень із цієї проблематики небагато. Зокрема, головні тенденції розвитку народного господарства Чехословаччини у міжвоєнний період вивчав П. Федорчак [1], законодавство з господарської діяльності цієї країни – Ю. Бисага і В. Гомонай [2], народне господарство на Закарпатті в складі ЧСР – С. Віднянський [3], І. Король [4] та ін., державне фінансування розвитку Словаччини та Закарпаття, економічну інтеграцію регіонів держави чехів і словаків – О. Кравчук [5; 6]. Недостатньо дослідженою залишається роль першого президента ЧСР у 1918-1935 рр. Т.Г. Масарика в економічній політиці держави чехів і словаків, незважаючи на те, що саме він здійснював стратегічне керівництво чехословацьким державотворчим процесом. Лише окремі аспекти цієї теми відображені в історіографії. Так, М. Нагорняк – дослідник національно-державницької концепції Т.Г. Масарика, торкався його поглядів на соціалізм, відзначив розробку президентом моделі «соціально орієнтованої, демократичної держави» [7, с. 245-248].

Мета статті – висвітлити погляди Т. Г. Масарика на економічні основи чехословацького державотворення за Першої світової війни та у період становлення Першої республіки.

Джерелами у висвітленні теми слугували опубліковані суспільно-політичні праці Т.Г. Масарика [8-12] та спогади з часів Першої світової війни [13]. Погляди Т.Г. Масарика на економічні основи державотворення у період становлення ЧСР аналізувалася на основі

збірників його промов, інтерв'ю і виступів [14], бесід з письменниками К. Чапеком [15] і Е. Людвігом [16], листування з такими політичними діячами, як Е. Бенеш [17], К. Крамарж [18], А. Швегла [19]. Для аналізу правової бази економічної політики ЧСР використано «Збірник законів і розпоряджень Чехословацької держави» [20].

Чеський вчений і політик Томаш Гарріг Масарик (1850 – 1937) народився у незаможній родині. Завдяки своїм здібностям отримав гарну освіту. У 1876 р. у Віденському університеті здобув науковий ступінь доктора філософії. У 1879-1882 рр. Масарик працював доцентом Віденського університету, а 1882-1914 рр. – професором Університету Карла-Фердинанда у Празі. Масарик займався економічними та соціальними питаннями як науковець і політик (лідер угруповання «реалістів», член младачеської партії, очільник заснованої 1900 р. Чеської народної партії, депутат парламенту Ціслейтанії в 1891-1893, 1907-1914 рр.). Політичні погляди Масарика мали релігійно-моральну основу. Він був переконаний, що політика повинна бути проявом «християнської любові до ближнього», здійснюватися «з точки зору вічності» [21, с. 59], «сприяти побудові Civitatis Dei» («Царства Божого» - О. К.) шляхом всебічної гармонізації суспільних відносин [15, с. 427]. Не абсолютизуючи значення економіки, він вважав її важливою частиною суспільного життя [14, IV, s. 64-65]. Розвинене народне господарство, соціальну захищеність людини Масарик вважав ознаками демократичного суспільства [13, s. 362]. Загалом, Масарик розглядав економіку як науку «про накопичення і розподіл майна» [18, s. 11-12].

Головним політичним завданням чеської політики Масарик вважав модернізацію Австро-Угорщини і, зокрема, надання землям «Корони Св. Вацлава» автономії, створення умов для піднесення їх економіки та розв'язання соціального питання. Не підтримуючи ліберальної економічної концепції, панівної в Австро-Угорщині [22, с. 15], Масарик підкреслював необхідність розширення соціальних функцій модерної держави [9, s. 155], задоволення вимог робітників щодо скороченого робочого дня, підвищення заробітної плати, соціального забезпечення [23, s. 87]. «Соціальне право, соціальна держава, це – завдання нашої доби», наголошував політик [9, s. 160]. Значну увагу цим питанням політик приділяв у монографії «Соціальне питання. Філософські і соціологічні основи марксизму» (1898 р.). розв'язання соціального питання за допомогою реформ Т.Г. Масарик пов'язував із програмою гуманної демократії. Критикуючи марксизм, Масарик не визнавав вимоги економічної рівності. Метою реформ вважав прагнення «добитися по можливості більш терпимої нерівності», оскільки закон «може встановити тільки рівноправність, але не рівноцінність» [10, s. 225-226]. Загалом, соціалізм для Масарика був «формою розвитку суспільства, що прямує до більшої свободи, справедливості, вищого життєвого рівня, вищої культури – і також до більшої соціальної відповідальності і взаємної солідарності» [24, s. 448]. До актуальних для встановлення соціальної справедливості реформ Масарик відносив запровадження прогресивного податку і «визнання легального мінімуму існування», наголошував на необхідності ліквідації лихварства, обмеження права успадковувати, знищення безробіття, вдосконалення страхування робітників і, загалом, здійснення соціальної роботи за допомогою різних економічних підприємств, споживчих і виробничих товариств, профспілок. Важливою частиною розв'язання соціального питання Масарик вважав створення умов для культурного розвитку робітників, писав про реформу звичаїв і поглядів, що сукупно розглядав як передумову загального прогресу суспільства [10, s. 20, 224-226].

Масарик одним із перших вчених у Європі усвідомлював єдність політичного і соціально-економічного звільнення [25, s. 136]. У програмі очолюваної Масариком Чеської народної (прогресивної) партії ставилося завдання досягнення не тільки політичної, але й економічної самостійності Чехії в межах Австро-Угорщини, наголошувалося на важливості підтримки чеського промислового виробництва, зокрема, у боротьбі за світові ринки, банківської справи, торгівлі, розширення інфраструктури, «більш органічного розподілу землі» серед селян, розвитку кооперації, соціальних заходів щодо робітників і селян тощо [22, с. 11; 23, s. 119-120, 123].

На початку Великої війни 1914-1918 рр. Т.Г. Масарик дійшов висновку про нездатність Австро-Угорської держави до реформування, розробив програму створення держави чехів і словаків, розмірковуючи над якою, значну увагу приділяв економіці. З професором Вищої технічної школи в Празі Я. Калоушеком Масарик обмірковував питання господарських і фінансових основ майбутньої держави [26, с. 226-227]. 24-25 жовтня 1914 р. на зустрічі з британцем Р. В. Сетон-Ватсоном Масарик визнав значну складність економічних питань в своїй програмі порівняно з політичною стороною. Оскільки під час війни пріоритетним було здобуття незалежності, Масарик обмежився акцентуванням на самодостатності проектного Чеського королівства (у складі чеських і словацьких земель), декларував лише найважливіші принципи його економічної політики [27, s. 419]. Прикметно, що серед аргументів збереження історичних кордонів чеських земель наводив економічні чинники, згадував про наявність промислових

центрів на німецькомовних територіях Чехії, що забезпечить новій державі самодостатність, а також можливість сплачувати свою частку боргу Австро-Угорщини. Масарик проектував запровадження у державі чехів і словаків податку на власність, що б «завадило утворенню нових боргів на самому початку ...», викуп державою землі в аристократії [11, I, s. 11-27, s. 39-40].

Політик залишив Дунайську монархію і 1915 р. очолив керівний еміграційний визвольний орган – Чеський закордонний комітет (з 1916 р. – Чехословацька національна рада). Програма Масарика, яка базувалася на ідеї політично єдиної «чехословацької нації», найбільш докладно була представлена у праці «Нова Європа. Слов'янська точка зору», яка була написана у 1917-1918 рр. [28, с. 446]. У ній Т.Г. Масарик аналізував також економічні основи чехословацького державотворення. Масарик підкреслював, що індустриальна Чехія і аграрна Словаччина взаємодоповнюватимуть одна одну в спільній державі, «вельми добре можуть здійснити цю гармонію між землеробством і промисловістю, ту економічну самодостатність, що багатьма теоретиками вважається передумовою утворення малих самостійних держав» [12, s. 157]. Масарик показав головні складові економічного потенціалу чеських земель. Він зазначив, що Чехія і Моравія становлять 35,5% населення Ціслейтанії, але сплачують 57% податків, виробляють 46% сільськогосподарської продукції, видобувають 83% бурого вугілля та третину залізної руди країни. У чеських землях розташовано 60% металургійних заводів, 93% цукрової промисловості, близько 46% пивоварної промисловості Австрії. Свідченням фінансових успіхів чеських банків у 1895-1914 рр. він назвав збільшення їх капіталу з 48 млн. крон до 336 млн. крон [12, s. 155-157]. Масарик відзначив сільськогосподарський (хліборобство, виноробство, тваринництво) та сировинний потенціал Словаччини (залізна руда, ліси, мідь, золото, олово, ліси), перспективи її індустриалізації [12, s. 156]. Важливим заходом економічної політики майбутньої держави Масарик вважав аграрну реформу, що мала здійснюватися шляхом «викупу і парцелювання землі ...» [12, s. 159]. Масарик зауважив, що визнавши свою частку боргу Австро-Угорщини, держава чехів і словаків «буде змушена почати своє управління зі значним фінансовим тягарем» і наголосив на актуальності ефективної фінансової політики [12, s. 159].

Відсутність виходу до моря у держави чехів і словаків Масарик не вважав перешкодою її успішного розвитку і на підтвердження своєї думки наводив приклад Швейцарії [12, с. 158]. Водночас він сподівався на забезпечення мирною конференцією націям, які не мають виходу до моря, екстериторіальних пристаней і вільного транзиту до них [12, s. 185]. У контексті реалізації принципу економічної незалежності держави Масарик висловив свої застереження щодо свободи торгівлі. Політик наголошував на обґрунтованості охорони власної промисловості і торгівлі перед нечесною конкуренцією, що може бути засобом підкорення слабшого. На його думку торгівля між державами «має бути регульована міжнаціональними договорами доцільно і справедливо для всіх націй» [12, s. 185-186].

Прикметно, що у праці «Нова Європа ...» Масарик не піднімав питання зміни суспільного ладу, не погоджувався із ототожненням капіталізму з імперіалізмом, що призвів до світової війни [12, s. 99]. Загалом, Т. Г. Масарик залишався прибічником капіталістичного ладу, джерелом якого, як і демократії, вважав протестантизм [15, с. 273]. Політик усвідомлював у капіталізмі однобічність, що рано чи пізно закінчиться [14, III, s. 39]. Вдосконалити капіталізм, розв'язати різні соціальні проблеми і втримати соціальний мир, за переконанням політика, були покликані глибокі соціально-економічні реформи [27, s. 418]. Власне, завданням демократії в економіці Масарик вважав розв'язання соціального питання [14, III, s. 176]. «Демократія, із соціального погляду, означає подолання чимраз більшої бідності; республіка, демократія не допускають, щоби окремі особи чи стани використовували своїх співгромадян», зауважував він у розмовах з К. Чапеком [15, с. 276].

На завданнях далекосяжних соціально-економічних реформ акцентував укладений Масариком документ «Проголошення незалежності чехословацької нації тимчасовим чехословацьким урядом» (18 жовтня 1918 р.), що також декларувала відмову від класового законодавства [29, s. 313].

14 листопада 1918 р. Т.Г. Масарика обрано першим президентом Чехословацької республіки. На цій посаді він не здійснював безпосереднього керівництва економікою. Економічна політика міжвоєнної ЧСР була результатом співпраці і взаємовпливу органів влади, різних економічних об'єднань. На визначення економічного курсу ЧСР також впливало угруповання «Град», провідною інтегруючою постаттю якого був Т. Г. Масарик [27, s. 413]. Як президент ЧСР Т. Г. Масарик підписував усі законодавчі акти, впливаючи цим на визначення економічного курсу держави. В умовах перебування прем'єр-міністра ЧСР К. Крамаржа у Парижі як очільника делегації країни на мирній конференції, роль президента у внутрішньополітичному житті стала ще більш вагомою. Конституційний закон від 23 травня 1919 р. розширював повноваження президента, який фактично став головою виконавчої влади [30, s. 66]. Стало

неписаним правилом, що кожен міністр, який готував законопроект, ознайомлював президента із відповідним питанням [31, s. 101]. Важлива роль належала президенту в узгодженні інтересів різних конкуруючих угруповань у народному господарстві, наприклад, великого промислового і аграрного капіталу, та проведенні центристського курсу економічної політики [27, s. 438-439].

Погляди Масарика на основи соціального і економічного життя в державі чехів і словаків відповідали актуальним суспільним запитам. Більшість партій у ЧСР виступали за активну соціальну політику. Популярними були соціалістичні ідеї. Робітники пов'язували національне визволення із соціалізацією промисловості, селяни – з аграрною реформою [30, s. 54-55]. Підприємницька еліта виступала за посилення економічного суверенітету держави чехів і словаків [32, с. 32-33].

За економічним потенціалом Чехословаччина належала до середньорозвинених індустріальних країн, успадкувала 60% промислового потенціалу Австро-Угорщини [33, s. 31; 34, s. 45]. Але війна 1914-1918 рр. зруйнувала світову економічну систему, суттєво погіршила життєвий рівень населення та принесла інші чималі соціальні проблеми. У ЧСР залишилося 380 тис. вдів і сиріт, 210 тис. інвалідів [34, s. 78]. Цей час Масарик визначив як «неорганічний стан економічної примітивності і нестатку» та накреслив завдання реконструкції народного господарства [13, s. 363]. Президент ЧСР неодноразово наголошував на найважливіших народногосподарських і соціогуманітарних питаннях, відстоюючи стратегію створення держави на справедливих соціальних засадах [35, s. 203]. Зокрема, у першому зверненні до парламенту 22 грудня 1918 р. серед завдань внутрішньої політики Масарик назвав піднесення землеробства, промисловості і торгівлі, декларував необхідність нової залізничної та комунікаційної політики. Також президент підкреслив: «Нові світові відносини, наше об'єднання з Союзниками не буде тільки політичним, але й економічним». Наголошувалося й на тому, що «Світові та наші відносини вимагають докорінних соціальних реформ; демократична рівність виключає будь-яку експлуатацію, класове панування» [14, I, s. 32]. Прикметно, що економічний чинник Масарик вважав важливим і в національних відносинах: «Ми також переконані, що економічна вигода спрямовує наших німецьких співгромадян до нас ...», висловив бажання «щоб Словаччина мала межі в повному обсязі корисні для свого розквіту. Це саме стосується русинів, які приєднуються до нас» [14, I, s. 29-33]. У наступних виступах Масарик конкретизував свої погляди на економічні завдання нової держави. Зокрема, він висловлювався і про ключову проблему економічної політики Праги – «націоналізацію» господарства ЧСР, яку він розглядав як продовження політичної незалежності [27, s. 16; 14, I, s. 108]. Принципові зміни відносин власності і утвердження у цій сфері чехів і словаків президент розглядав як економічну революцію [11, II, s. 49], «економічне відавстрійщення і демадяризацію» [27, s. 416]. Серед завдань економічної політики держави Т. Г. Масарик також називав інтеграцію західних і східних регіонів ЧСР в єдиний господарський комплекс з модернізацією східних територій, поліпшення комунікацій, переорієнтацію залізниць Словаччини та Закарпаття у західному напрямку, на чеські землі, уніфікацію законодавства на всій території держави. Президент звертав увагу на необхідність запровадження нових податків, продуманої ощадливості у всіх сферах управління, заснування державного банку [14, I, s. 144-148, 173-177]. Також Масарик вважав необхідним «підтримувати всілякі технічні винаходи і запроваджувати досягнення прогресу іноземних технологій», забезпечення наукового керівництва працею, раціоналізацію [14, I, s. 146, 202; 34, s. 158].

Розмірковував Т.Г. Масарик і над питаннями зовнішньоекономічної діяльності ЧСР. Він розумів, що однією із головних перепон у розвитку промисловості країни є вузькість її внутрішнього ринку. Президент усвідомлював необхідність «організувати вивіз і ввіз», здійснити «організацію і вдосконалення внутрішнього домашнього ринку», «усунення економічної ізоляції, спричиненою війною та її наслідками» [14, I, s. 145]. Сам Масарик вважав актуальним пошук ринків збуту на Сході [14, II, s. 287], підкреслював значення Росії «для економічної рівноваги Європи» [17, s. 232]. Водночас Масарик рішучо виступав проти спроб Антанти втримати економічну єдність країн-наступниць Австро-Угорщини [27, s. 421]. Митну унію чехословацької політики та економісти вважали несумісною із новоздобутою незалежністю, можливим кроком до відновлення колишньої австро-угорської політичної гегемонії [34, s. 54].

На посаді президента Масарик продовжував використовувати економічні аргументи у реалізації програми чехословацького державотворення. Важливим завданням у цей час було відстоювання економічних інтересів ЧСР на Паризькій мирній конференції. В інтерв'ю нідерландському часопису «De Telegraaf» 26 січня 1919 р. він наголосив на потребі доступу ЧСР до моря. Розв'язання цього питання президент пов'язував з позицією Антанти [14, I, s. 77]. Значну увагу президент приділяв аргументації залишення судетсько-німецьких територій в складі ЧСР. Також, підкреслюючи необхідність включення Тешинської Сілезії до складу ЧСР, Масарик 25 січня 1919 р. звертав увагу Бенеша на чинник німецької меншини, індустрія яких

потребувала вугілля зазначеного регіону [17, s. 65]. На мирній конференції зазначені ідеї Т.Г. Масарика відстоював міністр закордонних справ ЧСР Е. Бенеш.

На початку державотворення пріоритетом Чехословаччини було зміцнення суверенітету в сфері народного господарства та соціальна політика. Перші кроки соціальної політики були здійснені ще до повернення Т.Г. Масарика у Прагу. Так, 10 грудня 1918 р. було ухвалено закон про державну підтримку безробітних, 19 грудня 1918 р. – закон про 8-годинний робочий день, 20 грудня – закон про заснування Загального пенсійного інституту [30, s. 50, 56]. Повернувшись в Чехословаччину, президент долучився до розв'язання різних соціальних і економічних питань. Зокрема, після його звернення до керівника Американської адміністрації допомоги Г. К. Гувера, між цією організацією і ЧСР 24 лютого 1919 р. було підписано угоду про поставки продовольства [17, s. 53; 36, s. 50].

У забезпеченні економічного суверенітету і заходах щодо соціальної стабілізації президент ЧСР виділяв фінансову і аграрну реформи [14, III, s. 346]. 25 лютого 1919 р. ЧСР розірвала зв'язки з Австро-Угорським емісійним банком. На території ЧСР почалося штемпелювання банкнотів імперських крон, які перебували в обігу, чим забезпечувалося створення чехословацької грошової одиниці [27, s. 422]. На законодавчому рівні створення фінансової системи забезпечував закон від 10 квітня 1919 р. [30, s. 62].

У питанні земельної реформи в ЧСР між соціал-демократами і аграріями у березні 1919 р. виникли серйозні суперечності. Урядова коаліція перебувала на межі розпаду. За сприяння Т.Г. Масарика 16 квітня 1919 р. ухвалено компромісний варіант реформи, яка встановила ліміт володінь у 250 га всієї землі [30, s. 57-58]. Президент, незважаючи на окремі недоліки у здійсненні аграрної реформи, оцінював її позитивно, підкреслював соціальне значення цього заходу [14, III, s. 238]. Масарик вважав земельну реформу справжньою великою економічною і соціальною революцією, завдяки якій було створено приблизно 500 тис. нових власників землі [14, IV, s. 287-288]. Президент наголошував, що аграрна реформа «розвиває дрібну власність і стає проти комунізму» [27, s. 416].

Серед соціальних заходів також варто відзначити ухвалення закону про організацію піклування над жертвами війни (8 травня 1919 р.), страхування робітників у випадку хвороби (15 травня 1919 р.) [20, Ročník 1919, s. 268-269, 365-369]. Загалом, соціальні реформи стали важливим політичним стабілізаційним чинником, який за переконанням Масарика знищив в Чехословаччині зародок більшовизму [31, s. 60-61].

З метою активізації економіки, збільшення зайнятості населення 23 травня 1919 р. ухвалено закони про державну підтримку розбудови шляхів сполучення у Словаччині та будівельного руху [20, Ročník 1919, s. 423-427, 393-394].

В умовах складної суспільно-політичної та економічної ситуації в ЧСР у першій половині 1919 р., Масарик значну увагу приділяв проблематиці соціалізму, під яким розумів велике соціальне і моральне переродження суспільства [25, s. 373]. Аналіз виступів і творів президента ЧСР засвідчує його уявлення про соціалізацію як акт, що стосується ключових галузей економічного життя (залізниць і комунікацій, водоймищ, покладів вугілля [13, s. 362-364]), запроваджує державний контроль над всім суспільним виробництвом, працею і власністю, забезпечує творчу підприємливість [14, I, s. 145, 173-177]. Соціалізація мала бути всебічно вивчена і підготовлена фахівцями, здійснена, за відповідною програмою, поступово у різних галузях, узгоджена договорами з іншими державами [14, III, s. 39; 37, s. 326, 328]. Важливість останньої тези пов'язана з міркуваннями про можливу економічну блокаду господарства в соціалістичній Чехословаччині капіталістичними країнами [37, s. 329]. В уявленнях президента ЧСР соціалізація мала здійснюватися мирним шляхом, за співпраці підприємців і робітників [37, s. 328].

З метою зняття соціальної напруги, проявами якої були різні мітинги, демонстрації, 15-16 червня 1919 р. у ЧСР було проведено вибори до органів місцевого самоврядування, які засвідчили зростання соціалістичних настроїв і змінили політичну рівновагу [38, s. 223]. Наслідки виборів обумовили відставку уряду К. Крамаржа [18, s. 397]. Було створено «червоно-зелену» коаліцію, основою якої була співпраця двох найбільших партій – аграрної та соціал-демократичної партій, які втілювали соціально-реформістську програму і одночасно гарантували державу від соціалістично-революційних ексцесів [39, s. 95]. Прем'єр-міністром Чехословаччини президент призначив соціал-демократа В. Тусара, який обіймав цю посаду в 1919-1920 рр. [38, s. 224]. Співпраця між ним і Масариком стала одним із чинників суспільно-політичної та економічної консолідації молодого держави. Поряд з громадським обговоренням питань соціалізації, продовжилась державна підтримка розвитку економіки. Важливим засобом модернізації та інтеграції регіонів у капіталістичній системі ЧСР стала системна електрифікація, що розгорнулася у Чехословаччині на основі закону від 22 липня 1919 р. [20, Ročník 1919, s. 624-629; 40, s. 87], особливо важлива для східних регіонів країни. 30 січня 1920 р. ухвалено закон про доповнення мережі державних шляхів у Словаччині, 30 березня 1920 р. – закон про

розгортання інвестиційної програми будівництва нових залізниць в усій ЧСР [20, Ročník 1920, s.s. 133, 524-526]. Продовження фінансової стабілізації забезпечували закони від 8 і 14 квітня 1920 р. про податок з майна і з приросту на майно та про національний банк [20, Ročník 1920, s. 703-719, 859-867].

Свої політично-економічні інтереси ЧСР змогла відстояти на Паризькій мирній конференції. Зокрема, у складі Чехословаччини було залишено промислово розвинені судетсько-німецькі території, Тешинську Сілезію, надані пристані в Трієсті, Гамбурзі, Штеттині (нині Щецін) [16, s. 139]. Водночас Прага визнала на мирній конференції заборгованість перед країнами Заходу (17 млрд. крон), яку, зокрема, утворили позички Чехословацької національної ради на утримання легіонерів, частина державного боргу Австро-Угорщини і так званий «внесок за звільнення» [41, s. 91].

У внутрішній політиці ЧСР продовжила курс на примирення соціальних конфліктів. 25 лютого 1920 р. ухвалено закони про заводські ради в гірничій промисловості та про гірничі арбітражні суди [30, s. 83]. Право спілок захищати і покращувати економічні умови і становище робітників і службовців декларувалося в конституції ЧСР 29 лютого 1920 р. Але загалом, основний закон виходив із принципу захисту приватної власності, примусове відчуження якої визначалося можливим лише на підставі закону із відшкодуванням [34, s. 109]. 7 березня 1920 р. у зверненні президента Масарика до парламенту мовилося про радикальні соціальні реформи як про головний державний пріоритет [14, I, s. 231]. Президент наголошував, що соціальна революція вже розпочалася. Але вона буде еволюційною, здійснюватиметься мирними методами, адже «наси́льство тут створило б лише рабів, а раб ніколи і ніде не працює радісно і успішно. Пролетарій марно змушував би буржуазію до праці, якщо сам цю працю не може контролювати» [14, I, s. 232]. Восени 1920 р. Т.Г. Масарик часто наголошував на тривалості процесу переходу від капіталізму до соціалізму [37, s. 334], а у вересні 1920 р. в праці «Радянська Росія і ми» президент, розмірковуючи про практичну програму соціалізації, виступив за «компроміс з капіталізмом» [14, I, s. 333]. 7 листопада 1920 р. Т. Г. Масарик обговорив з А. Швеглю питання створення комісії з соціалізації [19, s. 64]. Але після розколу соціал-демократичної робітничої партії і втрати нею позицій найвпливовішої політичної сили, що супроводжувалося невдалим заколотом «лівиці» у грудні 1920 р., з повною стабілізацією і виходом на провідну роль у ЧСР аграрної партії з її пріоритетом розвитку ринкових відносин, питання соціалізації у розумінні усупільнення засобів виробництва втратило актуальність. Водночас, в державних інтересах окремі елементи соціалізації реалізовувалися. Зокрема, законом від 22 грудня 1920 р. влада перебрала управління приватними залізницями, 98% яких поступово були одержавлені [20, Ročník 1920, s. 1756-1757; 34, s. 170]. Також, за підтримки Т.Г. Масарика, який 1 січня 1921 р. підкреслив необхідність «приступити до позитивного соціального законодавства – до соціалізації ...» [14, II, s. 12], в ЧСР здійснювалася активна соціальна політика. Згідно закону від 19 липня 1921 р. про підтримку безробітних в ЧСР засновувалася так звана Гентська система страхування [30, s. 148]. Закон від 30 червня 1921 р. регулював питання опіки дітей-сиріт [20, Ročník 1921, s. 1090-1091]. Важливі соціальні реформи забезпечували закони про соціальне забезпечення у випадку хвороби, інвалідності і старості від 30 червня 1924 р. і про оплачувані відпустки робітників від 3 квітня 1925 р. [19, s. 82; 20, Ročník 1925, s. 435-437].

Поступово економіка ЧСР долала наслідки світової війни, чому сприяла кон'юнктура періоду стабілізації світового господарства. Економічне зростання тривало до кінця 1920-х рр. Чехословацька республіка увійшла до першої десятки промислових виробників у Європі [42, s. 259]. Важливим наслідком економічної інтеграції Чехії, Словаччини та Закарпаття стало створення єдиного господарського механізму, що в комплексі призвело до позитивних змін в усіх сферах життя регіонів держави [6, s. 218]. Звичайно, в країні не було розв'язано всіх проблем, частими були соціальні протести, залишалися суттєві відмінності у рівні розвитку регіонів та ін.

Отже, у роки Першої світової війни Т.Г. Масарик приділяв значну увагу соціально-економічним основам чехословацької політичної програми. У роки Першої світової війни, борючись за створення життєздатної держави чехів і словаків, Т.Г. Масарик враховував взаємопов'язаність процесів політичного, економічного і соціального визволення. Погляди президента на народне господарство і соціальну царину близькі до концепції соціально орієнтованої ринкової економіки. На посаді президента Чехословаччини Т.Г. Масарик підтримував соціальні та економічні реформи, які забезпечували подолання наслідків світової війни, посилення економічних позицій чехів і словаків, інтеграцію регіонів в єдиний господарський комплекс, модернізацію Словаччини та Підкарпатської Русі тощо.

Погляди Т.Г. Масарика щодо розвитку економіки Чехословаччини потребують подальшого дослідження. Зокрема, йдеться про питання взаємодії президента з представниками економічної еліти країни, його роль у налагодженні зовнішньоекономічних зв'язків ЧСР, погляди на

економічні аспекти політики щодо національних меншин, підтримка лідером держави чехів і словаків науково-технічного прогресу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Федорчак П. Розвиток економіки Чехословаччини між Першою та Другою світовими війнами / П. Федорчак // Перша світова війна. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 212 – 218.
2. Гомонай В. В., Бисага Ю. М. Досвід правового регулювання господарської діяльності в Першій Чехословацькій республіці для України / В. В. Гомонай, Ю. М. Бисага – Ужгород: «Поліграфцентр «ЛІРА», 2010. – 144 с.
3. Віднянський С. В. Українські землі у складі Чехословаччини / С. В. Віднянський // Економічна історія України. Історико-економічне дослідження в двох томах. – К.: Ніка-Центр, 2011. – Т. 2. – С. 301-316.
4. Король І. Економічні й соціальна політика уряду Чехословаччини на Закарпатті (1919-1939 рр.) / І. Король // Закарпаття в складі Чехословаччини: проблеми відродження і національного розвитку. – Ужгород: Патент, 1999. – С. 28 – 35.
5. Кравчук О. М. Державне фінансування економіки і культури східних регіонів ЧСР в 1919-1932 роках / О. М. Кравчук // Сторінки історії. Збірник наукових праць. – К., 2006. – Вип. 22. – С. 116-124.;
6. Кравчук О. Економічна інтеграція національних регіонів Чехословаччини у 1918 – 1929 рр. / О. М. Кравчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського-національного університету. Іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 2009.–Т. 19.–С. 214-224.
7. Нагорняк М. М. Національно-державницька концепція Томаша Масарика: Монографія / М. М. Нагорняк – К.: Логос, 2009. – 368 с.
8. Masaryk T. G. Juvenilie. Studie a stati 1876-1881 / T. G. Masaryk – Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1993 – 170 s.
9. Masaryk T. G. Parlamentní pojevy 1891-1893. / T. G. Masaryk – Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2001. – 452 s.
10. Masaryk T. G. Otázka sociální. Základy marxismu filosofické a sociologické. / T. G. Masaryk – Praha: Masarykův ústav AV ČR; Ústav T. G. Masaryka, 2000. – Sv. II. – 302 s.
11. Masaryk T. G. Válka a revoluce I / T. G. Masaryk. – Praha: Ústav T. G. Masaryka: Masarykův ústav AV ČR, 2005. 346 s.; Masaryk T. G. Válka a revoluce II / T. G. Masaryk. – Praha: Ústav T.G. Masaryka: Masarykův ústav AV ČR, 2008. – 357 s.
12. Masaryk T. G. Nová Evropa. Stanovisko slovasnské / / T. G. Masaryk – Brno: Doplněk, 1994. – 193 s.
13. Masaryk T. G. Světová revoluce. Za války a ve válce 1914-1918. / T. G. Masaryk – Praha: Masarykův ústav AV ČR, Ústav T.G.Masaryka, o. p. s., 2005. – 640 s.
14. Masaryk T. G. Cesta demokracie I. / T. G. Masaryk – Praha: Ústav T.G.Masaryka, 2003. – 440 s.; Masaryk T. G. Cesta demokracie II. / T. G. Masaryk – Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2007. – 574 s.; Masaryk T. G. Cesta demokracie III. / T. G. Masaryk. – Praha: Ústav T.G.Masaryka, 1994. – 420 s.; Masaryk T. G. Cesta demokracie IV. / T. G. Masaryk. – Praha: Ústav T.G.Masaryka, 1997. – 509 s.
15. Чапек К. Бесіди з Томашем Масариком / Карел Чапек; пер. з чесь. Л. Кіцила; післясл. М. Нагорняка. – Л.: Астролябія, 2010. – 464 с.
16. Ludwig E. Duch a čin. Rozmluvy s Masarykem / E. Ludwig – Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i. Ústav T. G. Masaryka, 2012. – 328 s.
17. Korespondence T. G. Masaryk – Edvard Beneš 1918-1937. Editoři D. Hájková-V.Quagliatová-R.Vašek. – Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2013. – 484 s.
18. Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář. Edice J. Bílek, H. Kokešová, V.Quagliatová, L. Swierczeková. – Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2005. – 520 s.
19. Korespondence T. G. Masaryk – Antonín Švehla. Editorky E. Broklová-V.Quagliatová. – Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2012. – 204 s.
20. Zbírka zákonu a nařízení státu Československého. – Ročník 1919. – 1089 s.; Ročník 1920. – 1763 s.; Ročník 1921. – 2315 s.; Ročník 1925. – 1306 s.
21. Малевич О. М. Томаш Гарриг Масарик / О. М. Малевич // Вопросы истории. – 2004. - №11. – С. 58 – 80.
22. Чиняева Е. В. Программа и общественно-политическая деятельность Т. Г. Масарика и Чешской народной партии (реалистов). 1900-1914 гг.: Автореферат дис. ... к. и. н. / Е. В. Чиняева – М., 1990. – 18 с.
23. Neudorfllová M. L. T. G. Masaryk – politický myslitel / M. L. Neudorfllová – Praha: Nakladatelství ARSCI, 2011. – 256 s.
24. Hrubý K. Masaryk a Bernstein / K. Hrubý // Sociologický časopis. – 1998. – Č. 4. – S. 437-456.

25. Opat J. Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes / J. Opat – Praha, Ústav T.G.Masaryka, 2003. – 536 s.
26. Кравчук О. Діяльність Т. Г. Масарика у червні 1914 – січні 1915 рр.: підготовка і початок чехословацької закордонної визвольної акції / О. Кравчук // Військово-науковий вісник. – Випуск 22. – Львів: АСВ, 2014. – С. 219-233.
27. Jančík D., Kubů E. T. G. Masaryk, hospodářství a hospodářská politika / D. Jančík, E. Kubů // T. G. Masaryk, idea demokracie a současné evropanství. – Praha, 2001. – Díl. I. – S. 413-450.
28. Кравчук О. «Нова Європа. Слов'янська точка зору» Томаша Масарика як чехословацька політична програма / О. Кравчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського-національного університету. Іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 2012.–Т. 22. – С. 445-459.
29. Galandauer J. Vznik Československe republiky 1918. Programy, proekty, perspektivy / J. Galandauer – Praha: Svoboda, 1988. – 347 s.
30. Kárník Z. České země v éře První republiky (1918-1938). – Díl první. – Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929) / Z. Kárník – Praha: Libri, 2003. – 576 s.
31. Polák S. T. G. Masaryk: za ideálem a pravdou. Díl 6, (1919-1937) / S. Polák – Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2012. – 331 s.
32. Кравчук О. М. Національна політика Чехословацької республіки. 1918-1929 рр. / О. М. Кравчук – Вінниця: Едельвейс, 2008. – 248 с.
33. Kvaček R. Ke vzniku Československa / R. Kvaček // Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve Střední Evropě. – Praha: Historicky ustav AV ČR, 1999. – Sv. 1. – S. 30-40.
34. Průcha V. a kolektiv Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918 – 1992. 1 Díl. Období 1918 – 1945. – Brno: Doplněk, 2004. – 580 s.
35. Nedoma J. TGM jako prezident československého státu / J. Nedoma // Masarykův sborník. VII. T. G. Masaryk a naše současnost (1980). – Praha: Academia 1990. – S. 197 – 217.
36. Зорин А. В. США и решение экономических проблем Чехословакии в 1919 г. / А. В. Зорин // Вестник Вятского государственного гуманитарного университета. – Киров, 2009. – №2 (1). – С. 47-53.
37. Kadlec V. TGM. a ekonomie / V. Kadlec // Masarykův sborník. VII. T. G. Masaryk a naše současnost (1980). – Praha: Academia 1990. – S. 314-344.
38. Soubigou A. Tomaš Garrigue Masaryk / A. Soubigou – Praha: Paseka, 2004. – 456 s.
39. Kárník Z. Ustavení ČSR jako parlamentní demokracie v podmínkách narodněpolitické a sociálněpolitické krize střední Evropy (jaro-léto 1920) / Z. Kárník // Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve Střední Evropě. – Praha: Historicky ustav AV ČR, 1999. – Sv. 1. – S. 90 – 110.
40. Lacina V. Zlatá léta československého hospodářství (1918-1929) / V. Lacina – Praha: Historický ústav AVČR, 2000. – 254 s.
41. Zeman Z. Edvard Beneš: politický životopis / Z. Zeman – Praha: Mladá fronta, 2009. – 448 s.
42. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення / П. Вандич – К.: Критика, 2004. – 464 с.

Kravchuk O.M. T.G.Masaryk's Views on the Social and Economic Foundations of the Czechoslovak State-building

The article explores T. G. Masaryk's views on the social and economic foundations of the Czechoslovak state-building during the First World War and at the time of the Czechoslovak Republic establishment. The author analyses historical documents and proves that T. G. Masaryk's program of humane democracy considered social and economic factors. He regarded developed economy, social protection of people as important features of a democratic society. T. G. Masaryk's views on the economy and social sphere are similar to the concept of socially oriented market economy. He criticized the capitalist system and argued for the elimination of its shortcomings by means of social and economic reforms.

Keywords: Czechoslovak Republic, T. G. Masaryk, the program of humane democracy, capitalism, social and economic reforms.

Кравчук А.Н. Взгляды Т.Г. Масарика на социально-экономические основы создания чехословацкого государства

В статье рассмотрено взгляды Т. Г. Масарика на социально-экономические основы создания чехословацкого государства во время Первой мировой войны и в период становления Чехословацкой республики. На основе анализа источников показано, что программа гуманной демократии Т. Г. Масарика учитывала социальные и экономические факторы. Развитое народное хозяйство, социальную защищенность человека он считал важными признаками демократического общества. Взгляды Т. Г. Масарика на народное хозяйство и социальную сферу близки к концепции социально ориентированной рыночной

экономики. Критикуя капиталистический строй, он выступал за ликвидацию его недостатков посредством социальных и экономических реформ.

Ключевые слова: Чехословацкая республика, Т. Г. Масарик, программа гуманной демократии, капитализм, социально-экономические реформы.

Статтю подано до редколегії 23.01.2017 р.

УДК 94(498):327.2»19»

Я. В. Попенко

РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЇ СТВОРЕННЯ «ВЕЛИКОЇ РУМУНІЇ» В ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ БУХАРЕСТУ ВПРОДОВЖ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХ СТ.

У статті аналізується зовнішня політика Румунії впродовж першої чверті ХХ ст. Стратегічна суть діяльності румунського державного проводу у цей період визначалася практичною реалізацією ідеї створення «Великої Румунії». Започаткована у другій половині ХІХ ст. ідея заснування та розвитку власної держави, вона була фактично досягнута в роки Першої світової війни. У результаті політичного балансування між Центральним блоком та Антантою, Бухаресту, зрештою, вдалося майже вдвічі збільшити територію держави за рахунок земель сусідніх країн. Автором висвітлюються основні причини, зміст, напрямки та наслідки реалізації ідеї «Великої Румунії».

Ключові слова: експансія, анексія, ідеологія, «Велика Румунія», Буковина, Бессарабія, Перша світова війна.

Експансіоністська політика Румунії впродовж перших десятиліть ХХ ст. не була випадковою чи спонтанною. Вона реалізовувалася політичним керівництвом в межах державної ідеї створення «Великої Румунії». Загалом, зовнішня політика країни у переддень і, особливо в роки Першої світової війни, стала показовою з погляду відстоювання власних національних інтересів та завоювання статусу лідера у балканському регіоні. Дослідженню зовнішньополітичної діяльності Румунії в цей час присвячена значна кількість публікацій. Зазначеною проблемою займалися радянські вчені Ф. Нотович [10; 26], В. Виноградов [5; 9] та ін. Серед праць вітчизняних науковців слід відзначити роботи С. Гакмана [13], В. Кройтора [17] та В. Макаруча [28]. Осторонь питання не залишилися і російські історики, зокрема, М. Мельтюхов [22]. Надзвичайно важливим джерелом для дослідження є досить велика мемуарна спадщина діячів того часу, зокрема, С. Сазонова [12], О. Черніна [6], А. Маргіломана [27] та ін.

Мета статті полягає в тому щоб проаналізувати причини, охарактеризувати зміст, основні напрямки та наслідки реалізації ідеї створення «Великої Румунії». Перш ніж говорити про складний процес її втілення, слід зауважити, що сама румунська державна ідеологія зароджувалася та розвивалася у другій половині ХІХ ст. Загалом, ідея об'єднання румунської нації виникла в Трансильванії і з часом поширилася в Молдавії та Валахії. Саме у Валахії поступово оформилася ідеологія консолідації всіх східно-романських народів. Революція 1848-1849 рр. значно активізувала процес румунського самоусвідомлення та прагнення до створення держави. Отримавши незалежність, румунська еліта оцінила переваги геополітичного розташування держави. Саме Румунія «закривала» шлях Російській імперії для поширення її впливу на Балканах. З іншого боку, війна 1877-1878 рр. та підписаний Сан-Стефанський мир, дали привід для формування ідеї створення «Великої Румунії». Одним із положень якої стало захоплення всієї Бессарабії. Більше того, румунське керівництво поступово впроваджувало твердження, що Бухарест є «wartовим західної цивілізації» у гирлі Дунаю і наполягало на «вибірковості автохтонних румунів» [1, с. 22]. Поступово територіальні претензії поширилися і на всю Добруджу. Водночас питання про Трансильванію практично не піднімалося, оскільки остання перебувала у складі Австро-Угорської імперії. Навпаки, румуни намагалися підтвердити свою лояльність до Відня. Це засвідчив і підписаний між ними договір 1883 р. В 1900 р. між Віднем та Бухарестом була підписана військова конвенція, яка визнавала територіальні претензії Румунії на всю Бессарабію та частину Болгарії (північно-східні міста Силистрі, Руссе, Шумен та Варна) [1, с. 23].

Отже, на початок ХХ ст. ідея «Великої Румунії» передбачала включення до складу королівства земель Південної Добруджі, Трансильванії, Буковини та Бессарабії. Саме вони стали головною метою зовнішньополітичної діяльності Бухаресту у першій чверті нового століття. Під час Другої Балканської війни Румунія не залишилася осторонь подій. 14 липня її армія увійшла в Болгарію. Вже 10 серпня був підписаний Бухарестський мир. За ним Румунія отримувала Силистрію та Південну Добруджу [2, с. 439]. У результаті її площа збільшилася до 138 тис. кв. км,